

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ЦІННОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті порушено проблему виховання цінностей сімейного життя в учнів старшої шкільної ланки. Розглянуто підходи до визначення сутності поняття «цінності сімейного життя» стосовно старшокласників. Визначено структурні компоненти, критерії та показники, а також рівні сформованості цінностей сімейного життя учнів старших класів.

Ключові слова: цінності сімейного життя, старшокласники, компоненти, критерії, показники, рівні.

Інститут сім'ї в Україні переживає складні часи, пов'язані як з економічними, соціально-політичними, так і з духовно-культурними трансформаціями сучасного суспільства. Україна з її родинними традиціями, утвердженими століттями, покликана відстоювати інтереси традиційної сім'ї, загальнолюдські та моральні цінності.

Відповідно до Сімейного кодексу України, сім'я — це первинний та основний осередок суспільства. Резолюцією II Всеукраїнського форуму сім'ї визначено, що сім'я — це шлюб чоловіка і жінки, наповнений любов'ю і радістю, а також спрямований на народження і виховання дітей [7]. Окрім того, це одна із найважливіших загальнолюдських цінностей, унікальний соціальний інститут, який відображає усі суспільні трансформації, тенденції та явища, часто не завжди позитивні.

Наголосимо, що нині сучасна сім'я переживає кризу (падіння престижу шлюбу і сім'ї, зростання кількості розлучень, неповних, неблагополучних сімей, зниження рівня народжуваності, негативні явища у сфері подружніх та батьківсько-дитячих взаєминах і т. ін.). Саме тому проблема підготовки учнів старшого шкільного віку до створення майбутнього подружжя, зокрема виховання у них цінностей сімейного життя, наразі видається надзвичайно актуальною. Це зумовлено орієнтацією сучасної педагогічної теорії та практики на гуманізацію виховного процесу в освітніх закладах та в сім'ї, необхідністю виконання державних програм (Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Програми «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» тощо), недостатньою розробленістю проблеми в сучасній українській педагогіці.

Мета статті полягає у висвітленні сутності поняття «цінності сімейного життя» стосовно старшокласників, його структурних компонентів, критеріїв та показників.

На сьогодні як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці існує значний доробок з означеної проблеми, що слугує теоретичним підґрунтям нашого дослідження. Аспекти підготовки молоді до сімейного життя відображені у працях І. Волги, Т. Говорун, І. Голода, В. Горелика, І. Гребенникова, Л. Долинської, О. Зрітневої, О. Кікінеджи, В. Кравця, Т. Кравченко, Л. Канішевської, В. Постового та інших. Ціннісні орієнтації у сфері сім'ї вивчали А. Антонов, В. Бойко, Т. Гурко, Т. Кухтевич, М. Мацковський, В. Медкова, В. Сисенко, А. Харчева, З. Янкова. Ціннісні орієнтації на сім'ю і їх формування у процесі соціалізації досліджували Т. Алексеєнко, О. Волжина, С. Валієва, Н. Марківська, Л. Панков та інші. Аналіз ціннісних орієнтацій учнівської молоді та випускників шкіл здійснили А. Красівський, В. Лисовський, В. Шубкин, В. Чупровий та інші вчені. Морально-педагогічні аспекти підготовки школярів до сімейного життя вивчали В. Барський, В. Бойко, Н. Верещагіна, Л. Верб, З. Зайцева, Є. Ільїна, В. Карпиков, Р. Лемехова, А. Сизанов, В. Сухомлинський, І. Трухін.

Різноманітні підходи до визначення сутності цінностей сімейного життя свідчать не скільки про різницю у поглядах дослідників на означену проблему, скільки про своєрідність теоретичних підходів, у площині яких вона розглядалася. Для прикладу, В. Кравець вважає, що готовність випускників шкіл до сімейного життя є системою сформованих стійких якостей особистості, необхідних для успішного створення та функціонування сім'ї. Ціннісні орієнтації розглядаються ним як регулятор поведінки особистості в сім'ї і показник готовності старшокласників до майбутнього сімейного життя [4, с. 45].

Зазначимо, що рання юність є періодом інтенсивного формування системи цінностей, зокрема і цінностей сімейного життя, що впливає на становлення особистості старшокласника загалом та на його майбутній життєвий шлях. Це пов'язано з появою таких передумов: оволодіння понятійним мисленням, зростання самосвідомості, інтерес до моральних проблем, розширення сфери вільного спілкування. Окреслений процес також стимулюється усвідомленням старшокласниками своєї дорослості та ролі, яку вони покликані відігравати у суспільному житті [1, с. 115].

В. Сисенко виокремив морально-психологічну готовність особистості до сімейного життя, під якою він розуміє засвоєння цілого комплексу вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки, якими регулюється сімейне життя. Учений увів поняття «здатність до шлюбу» та визначив такі його складові, як: здатність турбуватися про іншу людину, робити добро; здатність співчувати, співпереживати, «входити» в емоційний світ партнера, розуміти його, знаходити духовну єдність з ним; здатність до співпраці, спілкування; висока етична культура, що передбачає вміння бути толерантним, великодушним та добрим, розуміти іншу людину з усіма її недоліками, стримувати власний егоїзм [6].

З позиції Н. Москвичевої, «фундаментом ціннісного ставлення особистості молодого людини до сім'ї є надані їй можливості щодо реалізації багатьох особистісних потреб у: включеності в соціальну групу, безпеці, взаєморозумінні та підтримці, інтимному міжособистісному спілкуванні, самореалізації, батьківстві і материнстві» [5, с. 7]. Дослідниця стверджує, що ціннісні орієнтації на сім'ю у молоді визначаються як становищем сім'ї в ранговій структурі ціннісних орієнтацій особистості, так і якісною своєрідністю образу сім'ї. Нею виявлено, що основними типовими образами сім'ї є: «тепле коло спілкування», «стабільний організм», «притулок», «взаємна відповідальність».

Сімейні цінності — це позитивні й негативні показники значущості об'єктів, що належать до заснованої на єдиній сумісній діяльності спільноти людей, пов'язаних узами шлюбу-батьківства-спорідненості, у зв'язку із залученістю цих об'єктів у сферу людської життєдіяльності, інтересів, потреб, соціальних відносин [2].

Як засвідчує О. Зазимко, поняття «сімейне життя» у словниках не вживається. Аналіз окремих слів «сім'я» та «життя», здійснений авторкою, не дає змогу інтерпретувати цю цінність загалом. Згідно із дослідженням, старшокласникам важко визначити сутність цінностей сімейного життя, його зміст вони тлумачать через власні смисли, вказуючи на взаємність стосунків («стан взаєморозуміння», «бути одним цілим», «взаємоповага» тощо), а також характеризуючи лише діяльність чи почуття однієї людини. «Сімейне життя» є найбільш складним концептом для юнацького віку щодо насичення його власними смислами [3, с. 90].

Отже, гіпотетично припускаємо, що нині не існує єдиного визначення поняття «цінності сімейного життя». Проте аналіз літературних джерел з проблеми дослідження дав нам можливість уточнити сутність «цінностей сімейного життя» як складного, інтегрованого утворення, що охоплює стійку позитивну мотивацію на створення сім'ї (шлюбу), актуалізацію знань, соціальних умінь і навичок, необхідних для реалізації функцій сім'ї, розвиток особистісних якостей сім'янина, здатність до емпатійного розуміння партнера та конструктивну поведінку у взаєминах. Складовими поняття «цінності сімейного життя» вважаємо такі категорії: цінність шлюбу як форми організації сім'ї, спрямованість на народження та виховання дитини/дітей у законному шлюбі, любов, взаємоповага та взаєморозуміння у родині.

Виховання цінностей сімейного життя у старшокласників залежить від взаємодії багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників. Щоб розкрити сутнісний зміст цінностей сімейного життя у старшокласників, вважаємо за доцільне визначити структурними компонентами такого особистісного новоутворення синтез взаємопов'язаних та взаємозумовлених когнітивного (знання, розуміння), мотиваційно-ціннісного (мотиви та ціннісні орієнтації), дієво-практичного (суб'єкт-суб'єктна взаємодія у сім'ї, саморегуляція поведінки) компонентів.

Зауважимо, що критерії за своєю сутністю є ідентичними внутрішньому змісту названих компонентів. Зокрема, когнітивний компонент передбачає наявність відповідних знань та поінформованість щодо сучасної сім'ї у всіх її аспектах. Також окремі науковці включають самооцінку та самовизначення у цей компонент, що забезпечують ідентифікацію особистості старшокласника у контексті зазначеної проблеми. Мотиваційно-ціннісний компонент визначає ставлення старшокласника до створення власної родини, прояв інтересу до ролі сім'янина, потребу в традиційній, суспільній формі реалізації особистого життя. При цьому ми враховували, що для старшокласників є значущою рефлексивність свідомості. Адже відомо, що в юнацькому віці важлива позиція суб'єктивного реалізму, що зумовлено загальною перебудовою інтелектуальної та емоційної сфер особистості. Означений компонент є складним за своєю структурою і охоплює такі ієрархічні категорії, як потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, інтереси, схильності та установки тощо.

Принципи поведінки у старшокласників із нестійких і наслідувальних перетворюються на внутрішні та стійкі, становлячи у своїй сукупності єдину, чітко усвідомлювану моральну позицію. Ця моральна позиція залежно від обставин виявляється через дії і вчинки молоді і стає стрижнем її особистості [1, с. 116]. Дієво-практичний компонент передбачає наявність умінь та навичок конструктивної поведінки, спрямованої на налагодження співробітництва, пошук шляхів стабілізації відносин та уміння вирішувати міжособистісні проблеми, конфлікти; рефлексію.

Конкретним вимірником критерію є показник, що дає змогу виявити якісні та кількісні характеристики сформованості того чи іншого явища.

Показники критерію знання: знання про особливості сучасної сім'ї як соціального інституту, її функції; критерію розуміння: розуміння необхідності створення шлюбу, побудови родини, усвідомлення себе як майбутнього батька/матері. Показники критерію мотиви: мотивація на пізнання особливостей сучасної української сім'ї, прагнення створити міцний шлюб із партнером, бажання народжувати і виховувати дітей; критерію цінності: визнання сім'ї як цінності суспільства та основи держави, ціннісне ставлення до інших членів родини, значущість дітей у сім'ї. Показники дієво-практичного критерію: уміння побудови суб'єкт-суб'єктних взаємин із протилежною статтю, навички діалогічного спілкування, ставлення до репродуктивної поведінки подружжя, прояв відповідних почуттів у стосунках, надання підтримки та допомоги, здатність до самоаналізу й самовдосконалення.

Нами було визначено рівні сформованості цінностей сімейного життя учнів старших класів: високий, середній, низький.

Високий рівень. Старшокласники добре знають особливості створення та функціонування сучасної сім'ї як соціального інституту, розуміють необхідність створення шлюбу на основі любові, поваги та довіри, усвідомлюють себе як майбутнього батька/матір; мотивовані до пізнання особливостей сучасної української сім'ї, прагнуть створити міцний шлюб із партнером, мотивовані до народження і виховання дітей; дотримуються принципів суб'єкт-суб'єктних гармонійних взаємин із протилежною статтю, володіють навичками діалогічного спілкування, ставляться до сім'ї та до інших членів родини як

до цінності, виявляють відповідні почуття у стосунках, здатні до систематичного самоаналізу та самовдосконалення.

Середній рівень. Старшокласники загалом знають особливості створення та функціонування сучасної сім'ї як соціального інституту, розуміють необхідність створення шлюбу на основі любові, поваги та довіри, не завжди серйозно ставляться до свого майбутнього; цікавляться особливостями сучасної української сім'ї, хочуть створити шлюб із партнером, не завжди мотивовані до народження і виховання дітей, проте визнають їхню цінність; дотримання принципів суб'єкт-суб'єктних гармонійних взаємин із протилежною статтю фрагментарне, частково володіють навичками діалогічного спілкування, ставляться до сім'ї як до способу часткового задоволення власних потреб, виявляють відповідні почуття у стосунках, але не регулярно, інколи вдаються до самоаналізу та самовдосконалення.

Низький рівень. Старшокласники не знають особливостей створення та функціонування сучасної сім'ї як соціального інституту, не розуміють необхідності створення шлюбу на основі любові, поваги та довіри, безвідповідально ставляться до свого майбутнього; не цікавляться особливостями сучасної української сім'ї, не мають бажання створити шлюб із партнером, не мотивовані до народження і виховання дітей, інколи категорично заперечують таку необхідність; не дотримуються принципів суб'єкт-суб'єктних гармонійних взаємин із протилежною статтю, не володіють навичками діалогічного спілкування, ставляться до сім'ї як до способу задоволення власних егоїстичних потреб, не виявляють відповідних почуттів у стосунках, не вдаються до самоаналізу та самовдосконалення.

Вважаємо, що оволодіння старшокласниками цінностями сімейного життя можна розглядати як одну із передумов їх підготовки до створення сім'ї та успішної сімейної життєдіяльності. На нашу думку, готувати учнів до майбутнього сімейного життя слід на основі традиційних для України сімейних цінностей, родинних традицій і звичаїв, подружніх та батьківсько-дитячих взаємин, проте зважаючи на сучасні тенденції розвитку шлюбу та сім'ї.

Проведений теоретичний аналіз не претендує на вичерпний розгляд усіх аспектів означеної проблеми. Перспектива подальших досліджень полягає у виявленні стану сформованості сімейних цінностей старшокласників, обґрунтуванні й

експериментальній перевірці педагогічних умов підготовки до сімейного життя.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: підруч. / І.Д. Бех. — К.: Либідь, 2008. — 848 с.
2. Гаврилюк В.В. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации: поколенный подход [Электронный ресурс] / В.В. Гаврилюк, Н.А. Трикоз. — Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/611/119/1217/011>.
3. Зазимко О. Формування життєвих цінностей у юнацькому віці: психологічні особливості / Оксана Зазимко // Актуальні проблеми психології : вісник КНТЕУ. — К., 2012. — С. 89-104.
4. Кравець В.П. Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Кравець В.П. — Тернопіль, 1997. — 386 с.
5. Москвичева Н.Л. Семья в системе ценностных ориентаций личности студента : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.11 / Наталья Львовна Москвичева. — СПб., 2000. — 165 с.
6. Сысенко В.А. Молодежь вступает в брак / В.А. Сысенко. — М.: Мысль, 1986.
7. Сайт: Всеукраїнський форум сім'ї [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.familyforum.com.ua. — Назва з екрана.

В статтє поднята проблема воспитания ценностей семейной жизни у учащихся старшего школьного звена. Рассмотрены подходы к определению сущности понятия «ценности семейной жизни» относительно старшеклассников. Раскрыты структурные компоненты, критерии и показатели, а также уровни сформированности ценностей семейной жизни учащихся старших классов.

Ключевые слова: ценности семейной жизни, старшеклассники, компоненты, критерии, показатели, уровни.

К. М. Pavytska

The Essence and Structure of Family Values of Senior Pupils

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

The article raises the problem of educating family values in pupils of high school level. There are different approaches in scientific literature to defining the essence of the concept «values of family life» with respect to senior schoolchildren. Family life values are considered as a complex, integrated entity that includes a stable positive motivation for creating a family (marriage), updating knowledge and social skills needed to implement the functions of the family, the development of personal qualities of future wife or husband, the ability to empathy and understanding of the partner, constructive behavior in the relationship. The components of the concept «family life values» include the following categories: the value of marriage as a form of family, orientation on birth and upbringing of the child/children in legal marriage, love, mutual respect and understanding in the family. The structural components (cognitive (knowledge and understanding), motivational-value (motivation and value orientation), practical (subject-subject

interaction in the family, self-regulation of behavior), criteria and indicators of family life values of senior schoolchildren are defined. The following levels of family life values of senior schoolchildren: high, medium, low, are outlined.

Keywords: family life values, senior schoolchildren, components, criteria, indicators, levels.

References

1. Bekh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti [Education of personality]*: Kyiv: Lybid.
2. Havryliuk, V. V. *Dinamika tsennostnykh oriientsyi v period sotsyalnoi transformatsyi: pokolennyi podkhod [Dynamics of value orientations in the period of social transformation: a generation approach]*. Retrieved from <http://ecsocman.hse.ru/data/611/119/1217/011>.
3. Zazymko, O. (2012). *Formuvannia zhyttievych tsinnosti u yunatskomu vitsi [Formation of life values in youth age]*. In *Actualni problemy psykhologii [Actual problems of psychology]*: (pp. 89-104). Kyiv: KNTEU.
4. Kravets, V. P. (1997). *Teoriia i praktyka pidhotovky uchnivskoi molodi do si-meinoho zhyttia [Theory and practice of preparing pupils for family life]* (Doctoral dissertation, Kyiv).
5. Moskvicheva, N. L. (2000). *Semia v sisteme tsennostnykh oriientsyi lichnosti studenta [Family in the system of value orientations of student's personality]*. (Doctoral dissertation, St. Petersburg).
6. Sysenko, V. A. (1986). *Molodiozh vstupaiet v brak [Young people get married]*. Moscow: Mysl.
7. Webpage: All-Ukrainian Family Forum. Retrieved from www.familyforum.com.ua.